

Сергій КУРБАТОВ

УНІВЕРСИТЕТСЬКІ РЕЙТИНГИ ЯК ІНДИКАТОР СТАНУ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню процесу формування університетських рейтингів в Україні та за кордоном. Автор спирається на англomовні джерела, більшість з яких вперше вводиться в вітчизняний науковий обіг.

Вступ

Глибокі цивілізаційні зміни, які переживає сучасний світ, роблять численні виклики системі освіти як на інституційному рівні, так і на рівні окремих елементів цієї системи, зокрема університетів. Інноваційні підходи, що визначають реальність сьогодення, вимагають відходу від властивої епосі модерну ретроспективно орієнтованої моделі трансляції завершених знань. Сучасна місія університету полягає в його позиціонуванні як центру продукування нових знань, підходів, технологій. Соціальне значення цієї місії стверджує розуміння прогресивного суспільства як "суспільства навчання" ("learning society"), яке має тенденцію до домінування в сучасних соціально-гуманітарних науках. "Зараз багато говориться про організацію навчання, економіку знань та подібні речі. "Суспільство навчання" продовжує цей ряд та виводить процес навчання за межі традиційного освітнього середовища, розглядаючи його як якість не лише індивідуальну, а й інституційну" [1].

Тому особливої актуальності набуває проблема пошуку механізму адекватної сьогоденню оцінки якості знань та навчального процесу загалом. На нашу думку, саме університетські рейтинги є одним з таких механізмів. Звичайно, власне рейтинг — абстрактне поняття, порожній інструмент, який змістовно наповнюють критерії, на основі яких він формується. Відповідність цих критеріїв вимогам сьогодення визначає

ефективність університетського рейтингу як інструменту оцінки якості освіти та процесу навчання в сучасних умовах.

Постановка завдання

Автор намагається проаналізувати принципи побудови та критерії, якими керуються розробники провідних світових університетських рейтингів задля оптимізації цього процесу в Україні.

Аналіз досліджень та публікацій

Академічна дискусія стосовно університетських рейтингів, їх якості та адекватності вимогам сьогодення активно триває в західній науковій літературі протягом останнього десятиріччя. Цій проблемі неодноразово присвячувалися тематичні числа журналу "Вища освіта в Європі" ("Higher Education in Europe"). Зокрема, у вступі до 33 тому цього поважного видання за липень-жовтень 2008 року [2] його редактори Ян Садлак, Джемі Мерісотіс та Ніан Каї Лю, характеризуючи стан дослідження університетських рейтингів, зазначають: "Спочатку університетські рейтинги викликали інтерес аналітиків та дослідників щодо пошуку оптимальних індикаторів, які б точно відповідали рівню розвитку вищої освіти на рівні певного суспільства. Згодом це призвело до розробки інтернаціональної системи індикаторів, яка стала найбільш важливою і інтенсивно обговорюваною на міжнародних зустрічах із питань оцінки якості освіти — зокрема, в контексті так званого Шанхайського рейтингу та концепції "університету світового класу" ("World-Class University") [3, 195]. Викликають увагу висвітлені в цьому виданні питання відповідності основних університетських рейтингів Берлінським принципам [4], кореляція рейтингів та оцінки якості вищої освіти [5], принципи побудови рейтингу Вебометрик [6] та інші.

Попередні тематичні числа журналу "Вища освіта в Європі" том 30, № 2 (липень 2005 року) [7] та том 27, № 4 (грудень 2002 року) [8] розглядають питання оцінки університетських рейтингів за 20 років існування [9], принципи побудови світових академічних рейтингів [10] та їх репрезентацію в ЗМІ [11].

Система розробки рейтингів у галузі бізнес-освіти та менеджмент освіти розкрита в докторському дисертаційному дослідженні шведської професорки Лінди Ведлін [12] та її наукових статтях [зокрема, 13]. Впливу глобальних академічних рейтингів на систему вищої освіти присвячена ґрунтовна стаття австралійських дослідників Саймона Марґінсона та Маріжка ван дер Венде [14]. Реакцію на світові університетські рейтинги з боку африканських університетів розглянуто в статті дослідника з Ботсвани Ісака Обасі [14]. Тобто наукове дослідження університетських рейтингів на систему освіти має справді глобальний характер і охоплює широке коло питань.

Виникнення та становлення ідеї університетських рейтингів

Якщо вірити Вікіпедії, рейтинг — "це числовий або порядковий показник успішності або популярності, який відображає важливість або вплив певного об'єкта або явища. Або ж це — показник оцінки діяльності, популярності, авторитету якоїсь особи, організації, групи, програм у певний час, що визначається соціологічним опитуванням, голосуванням та іншим і визначається місцем, яке вони посідають серед собі подібних"[16]. Тобто, в основі рейтингу як технічного та технологічного процесу є принцип порівняння.

Ідея порівнювати університети, виходячи з певних критеріїв (особливо враховуючи значення змагальності як одного з принципів побудови людської культури!) є досить давньою. Звичайно, найбільш простим у цьому випадку є дихотомічний поділ. Так, на межі 19-20 століття виникає диференціація між елітарними та масовими університетами. Націлена на самовідтворення еліти елітарна освіта стає своєрідною реакцією традиційного суспільства на стрімкі темпи розвитку та цивілізаційні зміни. Але логіка історичного розвитку призводить до того, що елітарні університети поступово починають перетворюватися на елітні, тобто, відповідно до ідеалів мерітократії, перестають бути соціально замкненими та відкриваються (хоча поступово, і з певними обмеженнями, що існують аж до сьогодні) для найбільш здібних представників усіх верств суспільства. Престижність Гарварду чи Йелю, Оксфорду чи Принстона, Берклі чи Сорбони завжди означала певну суттєву інвестицію в майбутню кар'єру молоді людини та залучення її до соціального середовища "господарів життя".

Окрім того, характерною рисою ХХ сторіччя є виникнення масової університетської освіти. За даними ЮНЕСКО, вимальовується досить незвичайний рейтинг країн із найбільшою кількістю університетів в сучасному світі. Так, перше місце в ньому посідає Індія (8407 університетів), друге — США (5758 університетів), третє — Аргентина (1705 університетів), четверте — Іспанія (1415 університетів), п'яте — Мексика (1341 університет), шосте — Бангладеш (1268 університетів), сьоме — Індонезія (1236 університетів), восьме — Японія (1223 університети), дев'яте — Франція (1062 університети) і, нарешті, десяте — Китай (1054 університети) [17]. Як бачимо, кількість університетів в тій чи іншій країні погано корелює з рівнем життя чи загальною економічною ситуацією. До того ж, найбільша кількість студентів — 14261778 осіб — навчалася все ж таки в США [18].

Звичайно, така велика кількість університетів вимагала створення відповідної системи класифікації, яка б дозволяла об'єднати більш менш однорідні навчальні заклади у відповідні категорії. Найбільш авторитетною в американському освітньому просторі щодо цього стала, так звана, класифікація Карнегі, робота над створенням якої почалася в 1970 році Фондацією Карнегі з покращання навчання ("The Carnegie Foundation for

Advancement of Teaching") [19]. До речі, сьогодні в США нараховується 2800 коледжів та університетів. І перша редакція класифікації Карнегі була надрукована в 1973 році, а подальші редакції — відповідно в 1976, 1987, 1994, 2000 та 2005 році.

Мета створення цієї класифікації полягала у сприянні проведенню досліджень у галузі освіти та освітньої політики шляхом створення гомогенних категорій коледжів та університетів відповідно до функцій цих освітніх інституцій та характеристики їхніх викладачів та студентів. Як зазначає Лі Шульман: "Всі ці роки класифікація була корисним інструментом для дослідників та співробітників освітніх інституцій, зацікавлених в аналізі як окремих академічних установ, складу їх студентів та викладачів, так і системи вищої освіти в цілому. Однак класифікацію неодноразово використовували і з метою, яку не передбачали розробники. Зокрема, на її основі журнал "US News & World Report" розробив свій впливовий університетський рейтинг. Урядові інституції використовують класифікацію для визначення обсягів державного фінансування. Фундації — для класифікації відповідної грантової підтримки. Професійні асоціації — для визначення розміру членських внесків. Представники університетської адміністрації — для пошуку споріднених освітніх інституцій" [20].

Розглядаючи спільні та відмінні риси між класифікацією і рейтингом університетів, американській дослідник Александер МакКормік у нещодавно надрукованій статті "Системна взаємодія між класифікацією і рейтингом коледжів та університетів: чи можна віднести Берлінські принципи до складання класифікації?" ("The Complex Interplay Between Classification and Ranking of Colleges and Universities: Should the Berlin Principles Apply Equally to Classification?") [21] дійшов висновку, що, хоча класифікація ґрунтується на пошуку певних спільних рис освітніх установ та, начебто, виключає ієрархію, вона в прихованому вигляді виконує функцію рейтингування, адже в класифікації Карнегі до першої категорії дослідницьких університетів належать найпрестижніші університети, які посідають перші місця в університетських рейтингах. Отже, Берлінські принципи складання університетських рейтингів переважно можуть бути застосованими і до розробки класифікацій інституцій вищої освіти.

Тобто, ми можемо констатувати, що створення класифікації Карнегі стало важливою передумовою виникнення ідеї розробки університетського рейтингу, який не лише ідентифікує місце того чи іншого університету в відповідному категоріальному масиві, а й порівнює їх з відповідними об'єктивними критеріями. Так, вперше надрукований у 1983 році журналом "US News & World Report" рейтинг американських університетів спирався на такі критерії: 1) оцінки з боку представників адміністрації інших університетів; 2) співвідношення кількості випускників та кількості першокурсників; 3) результати стандартизованих вступних тестів першокурсників, пропорція між кількістю поданих документів та кількістю зарахованих; 4) якість викладацького складу та їх заробітна платня; 5) фінансові

витрати на підготовку одного студента; 6) оцінка випускниками якості навчання.

Світові університетські рейтинги

Складання світових університетських рейтингів — це нове явище в академічному житті, яке впевнено заявило про себе в XXI столітті. Звичайно, будь яка система рейтингування ґрунтується на обмеженій кількості критеріїв, вибір яких — прерогатива укладачів рейтингу. Як зазначає Александер МакКормік: "Перевага, що надається критеріям, які легко вимірюються — це момент, який найбільш легко розкритикувати при складанні як рейтингів, так і класифікацій. Обидва підходи до порівняння передбачають зведення складної, багатовимірної реальності до обмеженої кількості критеріїв, які визначають місце освітньої установи в запропонованій системі. Іншими словами, ми маємо справу з процесом симпліфікації, спрощення. Тому головне завдання укладачів рейтингів — спиратися при цьому спрощенні на найбільш важливі, фундаментальні критерії" [22]. На цьому аспекті наголошують і західні дослідники Саймон Марґінсон та Маріжк ван дер Венде в статті "Рейтингувати чи бути прорейтингованим: вплив глобальних рейтингів на вищу освіту" ("To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education"): "Будь-яка система рейтингування обумовлена метою, яку ставлять перед собою дослідники, і тому спирається на переконання і цінності, у відповідності з якими формуються методи порівняння та оцінювання. В цьому сенсі всі системи рейтингування неповно відображають реалії вищої освіти (наприклад, успіхи в проведенні наукових досліджень університету нічого не говорять про стан бізнес-освіти чи викладання спеціальних технічних дисциплін) та несуть певну похибку" [23].

Першим зі світових університетських рейтингів став складений у червні 2003 року Інститутом вищої освіти Шанхайського університету (Китай) "Рейтинг університетів світового класу" ("Ranking of World Class Universities") або Шанхайський рейтинг. Я вже аналізував принципи побудови та результати Шанхайського рейтингу в статті "Куди піти навчатися: погляд із Піднебесної" [24]. "Рейтинг університетів світового класу" розраховується згідно з такими критеріями: 1) якість освіти (10 %), що визначається кількістю випускників університету, які здобули Нобелівську премію [25], або особливі відзнаки у своїх галузях (зокрема медалі Всесвітнього союзу математиків [26]); 2) рівень викладачів (40 %), що розраховується у двох субкатегоріях: а) кількість викладачів — лауреатів Нобелівської премії і спеціальних відзнак у своїх галузях — 20 %; б) частота цитування праць викладачів у 21 предметній категорії за версією ISI Highly Cited [27] — 20 %; 3) результативність наукових досліджень (40 %), що визначається з огляду на кількість публікацій у провідних академічних журналах світу, і 4) своєрідна "академічна щільність" університету (10 %), коли результати, набуті за першими трьома критеріями, діляться на

кількість постійних викладачів університету. У сумі виходить "індекс Гарварду" — 100 %.

Для того щоб скласти список із п'ятисот найкращих університетів, дослідники аналізують дані, отримані з понад тисячі світових університетів. Укладачі рейтингу не претендують на абсолютну об'єктивність — вони зазначають, що до будь-якого університетського рейтингу можна висунути серйозні претензії. Серед переваг Шанхайського рейтингу вони зазначають зрозумілість та універсальність індикаторів, відповідно до яких відбувається оцінювання, і відкритість даних, що використовуються в процесі складання рейтингу. До того ж, ці дані беруться з авторитетних джерел, визнаних у всьому світі. На користь цього свідчить і той факт, що методика розрахунку рейтингу останніми роками не зазнала істотних змін.

Інший, визнаний світовими університетами, рейтинг Таймс або THES — QS World University Rankings вперше опублікований у 2004 році і складається з 200 університетів. Я також вже аналізував цей рейтинг у статті "Нас немає..." [28]. При укладанні рейтингу британські дослідники спираються на такі критерії: 1) імідж в академічному середовищі, тобто, оцінка університету з боку науковців, викладачів та представників адміністрації інших навчальних закладів — 40 %; 2) оцінка якості освіти випускників роботодавцями — 10 %; 3) індекс цитування наукових праць співробітників — 20 %; 4) частка іноземних студентів — 5 %; 5) частка іноземних викладачів — 5 %; 6) співвідношення кількості студентів до кількості викладачів — 20 %. Укладачі рейтингу визнають, що університетське життя не зводиться до зазначених критеріїв і пропонують перелік індикаторів, які варто залучити до процесу рейтингування в майбутньому. Найбільш виправдані серед цих потенційних індикаторів є, на мою думку, наступні: середній рівень цін за навчання; річний обсяг поповнення бібліотечних фондів; якість університетського веб-сайта; базові вимоги до абітурієнтів, які вступають до університету; відсоток працевлаштування за фахом серед випускників; перелік запропонованих навчальних курсів (за даними упорядників рейтингу, сучасні університети загалом пропонують студентам близько 65 тис. курсів); наявність програм отримання стипендій для навчання.

Порівнюючи Шанхайський рейтинг і рейтинг Таймс, німецький дослідник Геро Федеркейл зазначає: "Ці рейтинги об'єднують спільні підходи, незважаючи на різницю запропонованих індикаторів. Обидва рейтинги оцінюють університет загалом та використовують принцип ієрархічної таблиці ("league table approach"), при якому, як у футболі, кожна команда має певну позицію, яка визначає її статус. При цьому підході природно, що, наприклад, п'ята позиція краща за восьму чи десяту" [29]. Водночас впадає у очі, що Шанхайський рейтинг оцінює переважно дослідницьку активність університетів, тоді як рейтинг Таймс значною мірою спирається на репутацію університету в академічному середовищі та його міжнародну діяльність. На жаль, жодного українського універси-

тету ані в 500 кращих університетів Шанхайського рейтингу, ані в 200 кращих за версією Таймс немає.

Третій рейтинг світових університетів, який досить часто згадується в науковій літературі, це рейтинг Вебометрикс [30], який розраховується спеціальною лабораторією Іспанської національної дослідницької ради (Spanish National Research Council — SNRC) починаючи з 2004 року. На відміну від попередніх, цей рейтинг має дещо специфічний характер, адже базується на мірі присутності того чи іншого навчального закладу в глобальній мережі Інтернет. Аргументуючи виправданість подібного підходу, іспанські вчені Ісідро Акуйо, Жозе Луїс Ортега та Маріо Фернандес зазначають: "Все більше і більше студентів та дослідників звертаються до Інтернету, щоб отримати наукову інформацію, і академічні установи докладають дедалі більших зусиль, щоб бути представленими в Інтернеті. І, якщо зараз Інтернет для більшості навчальних закладів — це засіб саморепрезентації, то можна прогнозувати, що вже в найближчому майбутньому віртуальні навчальні заклади стануть не менш важливими та впливовими, аніж реальні. В світі, що стає все більше і більше взаємопов'язаним, реальна присутність академічної установи в глобальному просторі залежить від її репрезентації в мережі Інтернет" [31].

Рейтинг Вебометрикс підраховується відповідно до таких індикаторів: 1) кількість надрукованих Інтернет-сторінок — 25 %; 2) кількість виставлених файлів у форматі .pdf, .ps, .doc та .pps — 12,5 %; 3) кількість статей, які знаходяться в Академічній базі даних Гугл (Google Scholar Database) — 12,5 %; 4) загальна кількість зовнішніх посилань — 5 %. Для розробки редакції рейтингу Вебометрикс, яку було надруковано у липні 2007 року, було проаналізовано 13043 сайти університетів та 4554 сайти науково-дослідницьких установ. Як наслідок, складається рейтинг 4000 найкращих університетів. В редакції рейтингу, складеного в січні 2009 року, серед цих 4000 університетів є 19 українських [32]. Найкращі з них — це Національний університет ім. Тараса Шевченка (1481 місце), Національний університет "КПІ" (2205 місце) та Донецький національний технічний університет (2382 місце). Як бачимо, результати цього рейтингу теж не викликають оптимізму.

Підсумовуючи розгляд університетських рейтингів, слід ще раз зазначити їх дещо суб'єктивний характер та тяжіння до індикаторів, які легко вимірюються. Однак факт залишається фактом — ці рейтинги стають впливовим чинником розбудови глобальної освітньої системи. І майже повна відсутність серед кращих світових університетів українських — тривожний сигнал того, що в нас є всі шанси залишитися за межами цієї системи. Отже, мова йде про необхідність суттєвого коригування освітньої політики як на рівні держави, так і на рівні окремих університетів (хоча б тих, що претендують на роль лідерів, еліти вітчизняної освіти) з метою виправлення існуючої ситуації. А наведені індикатори провідних світових університетських рейтингів можуть бути дороговказами означених коригувань.

Література:

1. Smith, M. K. (2000) 'The theory and rhetoric of the learning society', The encyclopedia of informal education, www.infed.org/lifelonglearning/b-lrnsoc.htm.
2. Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008.
3. Sadlak, J., Merisotis J. and Nian Cai Liu University Rankings: Seeking Prestige, Raising Visibility and Embedding Quality — the Editor's Views // Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October, 2008.
4. Ying Cheng and Nian Cai Liu Examining Major Ranking According to the Berlin Principles // Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008. — P. 201-208.
5. Federkeil, G. Ranking and Quality Assurance in Higher Education // Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008. — P. 219-231.
6. Aguillo, I. F., Ortega, J. L., Fernandes, M. Webometric Ranking of World Universities: Introduction, Methodology, and Future Developments // Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008. — P. 233-244.
7. Higher Education in Europe. Vol. 30. № 2, July 2005.
8. Higher Education in Europe. Vol. 27. № 4, December 2002.
9. Van Dyke, N. Twenty Years of University Report Cards // Higher Education in Europe. Vol. 30. № 2, July 2005. — P. 103-125.
10. Nian Cai Liu and Ying Cheng The Academic Ranking of World Universities // Higher Education in Europe. Vol. 30. № 2, July 2005. — P. 127-136.
11. Jobbins, D. Moving to a Global Stage: A Media View // Higher Education in Europe. Vol. 30. № 2, July 2005. — P. 137-145.
12. Wedlin, L., Playing the Ranking Game. Field Formation and Boundary-work in European Management Education. University of Uppsala, 2004. — 242 p.
13. Wedlin, L., The Role of Ranking in Codifying a Business School Template: Classification, Diffusion and Mediated Isomorphism in Organizational Fields // European Management Review. № 4, 2007. — P. 24-39.
14. Marginson, S. and van der Wende, M. To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Ranking in Higher Education // Journal of Studies in International Education. № 11, 2007. — P. 306-329.
15. Obasi, I. N. World University Rankings in a Market-driven Knowledge Society: Implications for African Universities // Journal for Critical Education Policy Studies. Vol. 6 № 1, 2008. — P. 1-18.
16. Вікіпедія. Вільна енциклопедія, <http://uk.wikipedia.org>.
17. Countries With Most Universities, <http://www.aneki.com/universities.html>.
18. Countries With the Most University Students, <http://www.aneki.com/stuents.html>.
19. The Carnegie Foundation for Advancement of Teaching, <http://www.carnegie-foundation.org/>.
20. The Carnegie Classification of Institutions of Higher Education. 2000 Edition with a Foreword by Lee S. Shulman. — p. VII.

21. Alexander C. McCormic The Complex Interplay Between Classification and Ranking of Colleges and Universities: Should the Berlin Principles Apply Equally to Classification?// Higher Education in Europe. Vol. 33. — № 2/3, July-October 2008. — P. 209-218.
22. Alexander C. McCormic, Ibid P. 209.
23. Simon Marginson and Marijk van der Wende To Rank or To Be Ranked: The Impact of Global Rankings in Higher Education // Journal of Studies in International Education. №11; 306, 2007. — P. 308-309.
24. Сергій Курбатов. Куди піти навчатися: погляд із Піднебесної // Дзеркало тижня. — 2008, № 4. — <http://www.dt.ua/3000/3300/61885/>.
25. Nobel Foundation, <http://nobelprize.org/>.
26. International Mathematical Union, <http://www.mathunion.org/>.
27. ISI Highly Cited, <http://www.isihighlycited.com/>.
28. Сергій Курбатов. Нас немає// Дзеркало тижня. — 2007, № 47. — <http://www.dt.ua/3000/3300/61365/>.
29. Gero Federkeil Ranking and Quality Assurance in Higher Education // Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008. — P. 224.
30. Ranking Web of World Universities, <http://www.webometrics.info/about.html>.
31. Isidro F. Aguillo, Jose Luis Ortega and Mario Fernandez Webometric Ranking of World Universities: Introduction, Methodology, and Future Developments // Higher Education in Europe. Vol. 33. № 2/3, July-October 2008. — P.233.
32. Rank of Universities of Ukraine, www.webometrics.info/rank_by_country.asp?country=ua.

Сергей Курбатов. Университетские рейтинги как индикатор состояния образования

Статья посвящена исследованию процесса формирования университетских рейтингов в Украине и за рубежом. Автор использует ряд англоязычных источников, большинство из которых вводится в отечественный научный оборот впервые.

Sergiy Kurbatov. University's Rankings as an Indicator of Situation in Education

The article is devoted to the investigation of the process of creation of University's ranking in Ukraine and other countries. The author uses numerous English sources, majority of which are quoted in Ukrainian philosophy for the first time.